

LA LLENGUA ANGLESA EN EL CONFLICTE LINGÜÍSTIC FRANCO-CATALÀ. UN CAS DE MACROTRIGLOSSIA

Domènec BERNARDÓ

1. INTRODUCCIÓ

1.1. El conflicte que aquí ens ocupa interessa les poblacions que viuen a les terres catalanes annexades per França, *fa tres segles*, d'ençà del Tractat dels Pirineus. Cal precisar que aquesta definició històrico-geogràfica, generalment utilitzada per raons de comoditat, no recobreix tots els aspectes del conflicte: els problemes de canvi lingüístic són anteriors al Tractat, amb un principi d'evicció del català de la vida pública a causa d'un intent de castellanització, i no se sabia explicar tan sols per l'annexió separant el Rosselló i una part de la Cerdanya de la resta dels Països Catalans.

Aquest conjunt correspon avui a la major part del departament dels Pirineus Orientals, això són al voltant de tres-centes mil persones.

1.2. En primer lloc es tracta d'establir una *constatació* dels fets sense exclusiva, a fi de superar la visió parcial del conflicte desenvolupada a la pràctica totalitat dels treballs ja publicats i que sembla tenir l'origen en l'excessiva importància *atorgada* al punt de vista diacrònic. La multiplicitat dels estudis històrics de tot ordre, la tradició filològica, el rol d'una disciplina com la història de la llengua en la irrupció de la sociolingüística catalana són alguns de tants factors que permetrien d'explicar aquest fenomen —revelador de l'estat de la recerca dins i sobre la societat nord-catalana—. Una atenció menor, doncs, ha estat concedida als fets des dels tres o quatre darrers decennis, marcats, però, per tants canvis importants. Quan es té en compte la situació actual es poden manifestar diverses vies:

- Una parcel·lació de la realitat social deguda a una aproximació retrospectiva, essent examinat cada fragment de realitat en diacronia. L'aparell escolar n'és un bon exemple: l'escola primària de finals del segle XIX i la de la segona meitat del segle XX o el «liceu» dels anys 1950 i el present decenni són abordats de forma idèntica, sobre el pla del seu impacte lingüístic, sense que el rol social específic de cadascuna d'aquestes institucions, a partir dels diferents períodes considerats, sigui presa en consideració.

- Una focalització sobre els efectes més que no pas sobre les causes, com en l'estudi de la fase coercitiva de francesització.
- Una insuficiència de l'estudi sociològic —cosa que s'ha dit de l'escola, que val també per als mitjans de comunicació de masses, sense que el desenvolupament de la mediatització a la comunicació no sigui mai objecte d'una anàlisi qualsevol— i una subestimació dels factors econòmics.

1.3. Es tracta, d'altra banda, més enllà de les conseqüències pràctiques que se'n puguin deduir per a l'estudi d'aquest conflicte particular, de començar una reavaluació de les premisses de l'anàlisi de molts altres conflictes similars, no sols per raons d'ordre metodològic, sinó també perquè aquests conflictes tendeixen a participar d'un fenomen únic, essent l'imperialisme dominant des d'ara el mateix per a tothom. Prendre en consideració aquest fet, com tot de realitats econòmiques de la multinacionalització, a saber l'exportació de capitals que, en la fase de capitalisme monopolista d'Estat, se substitueix amb l'exportació de mercaderies, fa necessari un nou esforç de teorització.

2. EL CONFLICTE HISTÒRIC: FRANCÈS VERSUS CATALÀ

2.1. *El fets*

El conflicte històric ha estat descrit de manera prou detallada perquè no calgui tornar-hi aquí. Ens limitarem, doncs, a algunes remarques.

El procés de substitució es pot descompondre en tres fases principals:

- Una francesització horitzontal i selectiva, que permet a les classes dominants de conservar, després de l'annexió, la seva posició hegemònica;
- una francesització descendent i espontània, més o menys reeixida, dins la fracció ascendent de la petita i mitjana burgesia, de la qual les classes dominants francesitzades constitueixen el grup de referència; però mobilitat social i canvi lingüístic no van sempre junts: un bon nombre d'individus, encara que econòmicament ascendants, es troba en la impossibilitat de reduir la distància social i aleshores hi ha un desplaçament entre la seva situació de classe i el seu estatut; d'altra banda hi pot haver canvi lingüístic sense mobilitat social: es tracta aleshores d'una actitud compensativa, d'un esforç en vista d'adquirir un estatut fictici;
- una francesització coercitiva massiva, que durarà gairebé un segle (segona meitat del segle XIX i primera meitat del segle XX).

La situació actual es caracteritza per una estabilització, sense que sigui per tant qüestió d'instauració d'un bilingüisme estable. En certs grups socials la substitució total no s'ha efectuat. El problema, doncs, és de saber si el rol històric que eventualment s'hauria atribuït a aquests grups, sobretot dins el quadre del moviment de lleialtat lingüística, podria constituir un obstacle a la substitució, si aconseguissin d'imposar una autèntica normalització.

2.2. *Un nou component: l'anglès*

2.2.1. L'Europa del Pla Marshall, l'apogeu de l'imperialisme americà a França per la instauració de la V República, la multinacionalització, constitueixen grans fites històriques que permeten d'escalonar un procés que s'inicia en el curs dels anys cinquanta i es perfila en els anys seixanta per imposar-se durant el decenni següent.

L'americanització de les societats europees occidentals sembla a hores d'ara ben endegada, però és amagada sense parar quan entranya una re-fosa total de certes problemàtiques. És així que les cultures populars presents als conflictes ja no són, com ho remarquen alguns sociòlegs catalans respecte al conflicte català-castellà, cultures tradicionals; la cultura popular «castellana», per exemple, esdevé una cultura popular cosmopolita de base anglo-saxona i expressió castellana.

2.2.2. Un mateix país pot constituir un centre imperialista en relació amb altres països i simultàniament ésser víctima d'un imperialisme més poderós. Un imperialisme, doncs, pot amagar-ne un altre i una focalització excessiva sobre l'imperialisme menor —francès o espanyol, per exemple— ha fet negligir els efectes de l'imperialisme americà. Per tant l'illa amaga el continent —l'ambigüitat de la denominació habitual del vector lingüístic és particularment reveladora (anglès, americà i anglo-americà seran utilitzats indiferentment en aquest text).

2.2.3. Allò que caracteritza el lloc que ocupa avui l'anglès en el conflicte lingüístic és una *doble pressió* que s'exerceix sobre la llengua oficial i sobre la llengua vernacle i que desplaça totalment el conflicte històric.

3. EL ROL DE L'ANGLÈS

3.1. Les observacions que segueixen no tenen més que un caràcter exploratori. El problema ha estat negligit durant massa temps perquè sigui possible de procedir a una descripció exhaustiva, puix que concerneix els dos nivells de funcionament lingüístic i de les representacions i no és, per tant, sinó més complexa.

3.2. *Anglès versus llengua oficial*

Són més les conseqüències que les modalitats d'aquesta pressió el que ens interessa, perquè afecten directament el conflicte lingüístic nord-català:

- Amb la «defensa» de la llengua francesa apareix a França una planificació lingüística *oficial*. L'Estat francès després d'uns quants segles tenia una política lingüística i ja existien en estat embrionari una legislació i una reglamentació lingüístiques, però no es pot parlar de planificació lingüística en el sentit tècnic del terme.
- Es desenvolupa un nou moviment de lleialtat lingüística francesa contra l'anglès, moviment amb un discurs que sovint és reprès per diversos sectors de l'aparell de l'Estat. Així es troben descobertes les relacions reals de forces, mentre que el període anterior es ca-

racteritza per un discurs dominant negant l'existència de relacions conflictives entre llengües (temàtica de la «convivència harmònica» de les «llengües en contacte»).

3.3. *Anglès versus vernacle*

3.3.1. La confrontació de l'anglès i del català té lloc essencialment a l'aparell educatiu i es lliga al desenvolupament recent, gràcies a l'acció del moviment de lleialtat lingüística, de l'ensenyament a tots els nivells de la llengua vernacle. El problema es planteja sobretot, a curt termini, a nivell de l'ensenyament pre-elemental i l'ensenyament elemental. En l'ensenyament secundari seria més aviat, per ara, el castellà que es trobaria afectat per la introducció del català com a segona/tercera llengua viva, encara que la situació sigui, a mig termini, potencialment conflictiva.

3.3.2. Les iniciatives de promoció de l'educació bilingüe es concentren sobre l'ensenyament pre-elemental i elemental. Aquestes reformes a l'ensenyament públic durant el període 1965-74 no han conegut un gran desenvolupament a la Catalunya-Nord. No és pas menys exacte que, fora de les zones a les quals una comunitat immigrada és particularment forta, o unes condicions particulars (agermanament, per exemple) faciliten l'aplicació dels acords franco-alemanys, el català i l'anglès es troben en concurrència per a tot projecte nou. D'altra banda, és significatiu que la nova formació universitària dels mestres nord-catalans concedeix un espai més important a l'anglès que a la llengua vernacle. A nivell de l'ensenyament pre-elemental no és tan sols un problema de tria lingüística en matèria d'ensenyament precoç el que es planteja, en la mesura en què s'assisteix al desenvolupament d'institucions especialitzades del tipus jardí d'infants o escola maternal privada bilingüe francès-anglès o escola comunitària catalana (Bressols). Diversos organismes ofereixen després una mica de prestacions peri-escolars importants per als joves infants, els uns per l'anglès (Mini Schools), els altres pel català (Escola del Dimecres, Escoles Catalanes). Aquestes iniciatives tenen tant d'èxit les unes com les altres, quan no es fan competència directa (cas del Voló). Si les intencions del nou govern de promoure als col·legis i als «liceus» les seccions bilingües anomenades «seccions internacionals» es concreten, la confrontació s'estendrà cap avall, perquè sembla cert que si fossin proposades conjuntament una secció franco-anglesa i una secció franco-catalana, nombroses famílies es trobarien al davant d'una tria difícil.

3.3.3. En el pla de les representacions, cal notar el canvi de tàctica d'una fracció de l'oposició al moviment català de lleialtat lingüística. Tenint en compte l'avenç de la francesització de la població nord-catalana i la reculada del francès com a vehicle internacional, s'abandona el tema de la «inutilitat» del català per desenvolupar un nou discurs utilitarista exalçant els mèrits de l'aprenentatge —precoç, si pot ser— de l'anglès. L'objectiu continua essent el mateix —la substitució total— però des d'ara és l'anglès que es posa al centre del dispositiu.

4. UNA NOVA PLANIFICACIÓ LINGÜÍSTICA

4.1. És sota la pressió de l'anglès que apareix a França durant el curs dels anys 1970 una veritable planificació lingüística oficial. Per ara, tres corrents s'hi han manifestat:

- La «diversificació» predicada pels liberals i, per motius corporatistes, per les associacions professionals d'ensenyants. Aquesta política de diversificació de l'ensenyament de llengües estrangeres, presentada com un mitjà de fer disminuir el pes relatiu de l'anglès dins l'aparell educatiu, era de fet el resultat de tirar endavant un sistema d'acords culturals bilaterals destinats a mantenir la posició del francès a l'estranger.
- La «promoció» de les «llengües de França», que reprenia les posicions menys ofensives dels moviments de lleialtat lingüística. La inflexió donada el 1976 (circulars del Ministeri d'Educació núms. 76-123 i 76-124 relatives als «patrimonis culturals locals» i a les «llengües i dialectes locals») al contingut inicial de la Llei Deixonne se situa dins la línia d'un pensament neo-maurrassià ja il·lustrat per alguns aspectes de la política lingüística i cultural del Govern de Vichy.
- Un tercer corrent s'ha manifestat d'ençà de l'afer del «Projecte Pelletier» que proposava centrar de nou, per raons d'eficàcia pedagògica i social, l'essencial de l'ensenyament de les llengües vives sobre l'anglès —esdevenint aquesta llengua la primera llengua estrangera *obligatòria* amb horaris reforçats des de la classe de sisè.

Els dos primers corrents s'han desenvolupat de manera independent, si no complementària —la promoció dels vernacles no era pas concebuda amb la perspectiva d'una autèntica normalització—. El tercer, força combatut arran de les seves rares iniciatives públiques, s'ha mantingut soterrat —encara que sociològicament majoritari perquè de fet correspon a l'opció educativa de gairebé el 10 % de famílies franceses.

4.2. Assistim avui a una redefinició com a mínim problemàtica. La promoció dels vernacles ha estat revisada i encara que les recomanacions contingudes als informes dels encarregats de missió (Informe Giordan, per exemple) no sembla que hagin de ser seguides en la seva integritat i que encara no s'hagi pres cap mesura concreta, somou un problema de coherència. En efecte, després de diverses manifestacions oficials o científiques, sobretot al Col·loqui de Meran, ha estat ben precisat que la nova política oficial seria fundada sobre la diversificació de l'ensenyament de les llengües estrangeres i sobre una promoció efectiva de les llengües vernacles. Encara no és possible de dir si es tracta d'una temptativa —aleatòria— de síntesi o d'una simple juxtaposició. Però el fet és significatiu: anglo-americà, llengua oficial i vernacle són integrats des d'ara en una mateixa política lingüística.

L'ambigüitat de la situació del vernacle, per tant, és gran i de moment només es pot mirar d'aixecar un inventari de les combinacions excloent-ne els casos de figures extremes (3 i 4) i limitant-se als únics desenvolupaments probables (1 i 2):

— una política de defensa del francès, de promoció dels vernacles i de lluita contra l'anglès presenta dos grans perills:		<i>Vern.</i>	<i>Fran.</i>	<i>Ang.</i>
	1	+	+	—
	2	+	+	+
	3	+	—	+
	4	—	+	+

- un perill de reforçament de les barreres de classe, perquè no seria possible l'accés a l'anglès vehicular sinó als medis socials que disposin d'estratègies pedagògiques de recarvi (*nurses* de llengua anglesa, escolarització a l'ensenyament privat, estudis a l'estranger) per mantenir una anglesització conforme als seus interessos;
 - un eclipsament del conflicte històric;
- una política de defensa del francès i de promoció dels vernacles confirmant d'altra banda l'opció de la majoria de les famílies (anglès primera llengua estrangera) presentaria molta més coherència. Les següents objeccions, però, es poden fer destacar:
- importància dels mitjans necessaris per posar-ho en pràctica;
 - desigualtat generada per opcions restringides (millor competència en anglès dels joves, els pares dels quals refusen l'ensenyament del vernacle);
 - fi de la diversificació i afebliment de la posició del francès a l'estranger;
 - discriminació social reportada al domini d'una segona llengua estrangera (funció cada cop més evident de l'alemany).

La qüestió és d'altra banda molt més complexa, perquè els models de competència i les modalitats d'aprenentatge tenen, en darrera instància, una importància determinant. Però els objectius són rarament precisats. No s'esmenta enlloc si la promoció dels vernacles ha de desembocar en una autèntica normalització o un bilingüisme estable. Mentre que es multipliquen les preses de posició sobre la finalitat i les modalitats de l'ensenyament de l'anglès, les pràctiques pedagògiques es mantenen congelades a falta de directrius explícites i d'innovacions tals que els programes d'ensenyament precoç són abandonats progressivament en l'ensenyament públic. Tot això, en definitiva, porta al manteniment del *statu quo*: desaparició dels vernacles, afebliment del francès, avenç de l'anglo-americà.

5. CONSEQÜÈNCIES METODOLÒGIQUES I TEÒRIQUES

Si els problemes plantejats per l'expansió de la llengua anglesa són tinguts en compte per la planificació lingüística, que no pot deixar sense resoldre certes realitats socials, sembla urgent que també ho siguin a l'estudi dels conflictes lingüístics. Aquesta problemàtica ja no es limita a uns quants països exteriors al món anglo-saxó del qual era l'anglès una de les llengües oficials o el vehicle principal. Ara concerneix tots els països industrialitzats i nombrosos països del tercer món les *élites* dels quals són en curs de «desnacionalització».

Diverses sèries de proposicions, interferint-se de vegades entre elles, poden ésser avançades:

— Abandó del model diàdic del conflicte.

El recurs a la noció de diglòssia ha tingut, al seu temps, qualssevol que fossin les opcions teòriques subjacents, un efecte clarificador enfront de les ideologies bilingüistes, aportant la seva dimensió sociològica als fenòmens estudiats i descobrint les relacions de domini. Aquestes anàlisis eren aplicades generalment a unes situacions històriques molt típiques (emergència d'un Estat centralitzat, iniciació de polítiques assimiladores, colonialisme...). Però aquest model diàdic sofreix un desfasament històric ben semblant al que afecta el concepte de dialecte. Ha esdevingut inadequat per a l'estudi de la segona meitat del segle xx i correspon, per a aquest període, a una visió reduccionista dels conflictes. La nova estructura d'un cert nombre de conflictes és avui típicament triàdica. Es tracta d'un conjunt *indissociable* de tres elements en *interacció* permanent —llengua vernacle, llengua oficial de l'Estat, llengua anglesa/americana—. Fins i tot si aquesta anàlisi en termes de *macro-triglòssia* (els casos de micro-triglòssia impliquen dues varietats en conflicte i un híbrid) no és generalitzable, importa deixar de descompondre els conflictes en conflictes parcials (anglès-francès, francès-català, francès-ocità o català-castellà, per exemple).

— Visió prospectiva.

Posar en evidència processos en curs ha de permetre d'adoptar una visió prospectiva dels conflictes. Un canvi tal de perspectiva és molt més fàcil de realitzar quan unes situacions idèntiques —canvis horitzontals i selectius— ja han estat objecte d'estudis aprofundits.

— Globalització.

Una aproximació global del conflicte ha d'anar més lluny. La majoria de conflictes històrics són en curs de desplaçament, no sols sota la pressió de l'anglès, sinó també sota la d'altres factors sovint complexos, entre els quals figuren el desenvolupament de la seva indústria de la informació i la mediatització creixent de la comunicació, els intercanvis —per no parlar de solidaritats— entre grups implicats en conflictes diferents i l'existència i la difusió de treballs d'investigació sobre els conflictes. Així seria possible, en lloc de recórrer a les tipologies clàssiques, d'elaborar un model dinàmic del conflicte lingüístic. D'altra banda, quan és qüestió de conflicte lingüístic, el problema és generalment abordat sota l'angle dels funcionaments. Els conflictes són descrits «en pla», esborrant-ne les tensions que existeixen entre els funcionaments lingüístics i la ideologia d'aquests funcionaments. Es tracta, doncs, de posar en relació pràctiques (o absència de pràctiques) i ideologies i d'aclarir els mecanismes de la història del conflicte tant a nivell de pràctiques com a nivell d'elaboració de les representacions que les sostenen.